

Ірина Яковець,

доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, головний науковий співробітник відділу дослідження проблем кримінально-виконавчого права Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України.
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1022-3115>

ОСТАННІ НОВАЦІЇ В ПРАВОВОМУ РЕГУЛЮВАННІ ПРАЦІ ЗАСУДЖЕНИХ ДО ОБМЕЖЕННЯ ТА ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ В УКРАЇНІ

Стаття присвячена темі реалізації права на оплачувану працю засудженими до обмеження та позбавлення волі в період відбування покарання. Ці питання були і залишаються доволі дискусійними, оскільки, з однієї сторони, певні категорії засуджених зобов'язані працювати під час відбування покарання, проте інші – ні. Також, незважаючи на те, що праця виступає в ряді випадків обов'язком засуджених, вона входить до числа засобів виправлення і ресоціалізації, що зумовлює її позитивний характер і вплив.

Для багатьох засуджених час, проведений в місцях позбавлення волі, може виявитись першою в житті можливістю здобуття професійних навичок та заняття регулярною роботою. Основна мета залучення засуджених до праці має полягати в підготовці їх до нормального життя після звільнення, а не в тому, щоб вони заробили кошти для установи виконання покарань чи забезпечили роботу підприємств в інтересах інших урядових підрозділів. Поряд із цим, засуджені до позбавлення волі не повинні проводити дні у одноманітному неробстві. Це важливо як для їх власного благополуччя, так і для підтримання правопорядку в колонії, оскільки нічим не звантажнені особи скоріше піддаються депресії та зривам у поведінці.

Проте аналіз останніх законодавчих ініціатив свідчить про зміну підходів в частині залучення засуджених до праці, при цьому не всі пропоновані новації мають позитивний характер. У статті здійснено аналіз цих законопроектних пропозицій і запропоновано обґрунтування щодо їх недоцільності.

Ключові слова: право на працю, суспільно-корисна праця, благоустрій установ виконання покарань, заробітна плата, строковий трудовий договір, цивільно-правовий договір, позбавлення волі, ресоціалізація.

Iakovets I. S.

The latest innovations in the legal regulation of the labor of convicts convicted of restriction and deprivation of liberty in Ukraine

The article is devoted to the issue of realization of the right to paid work by persons sentenced to restriction of liberty and imprisonment while serving their sentence. These issues have been and remain quite controversial, since, on the one hand, certain categories of convicts are obliged to work while serving their sentence, but others are not. Also, despite the fact that work is in some cases an obligation of convicts, it is one of the means of correction and re-socialization, which determines its positive nature and impact.

For many convicts, the time spent in prison may be the first opportunity in their lives to acquire professional skills and engage in regular work. The main purpose of involving prisoners in work should be to prepare them for normal life after release, not to earn money for the penitentiary institution or to ensure that enterprises operate in the interests of other government departments. At the same time, prisoners should not spend their days in monotonous idleness. This is important both for their own well-being and for maintaining law and order in the colony, as unemployed persons are more likely to suffer from depression and behavioral disorders.

However, the analysis of recent legislative initiatives shows a change in approaches to the involvement of convicts in labor, and not all of the proposed innovations are positive. The article analyzes these legislative proposals and offers justifications for their inappropriateness.

Keywords: right to work, socially useful work, improvement of penitentiary institutions, wages, fixed-term employment contract, civil law contract, imprisonment, resocialization.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання дотримання прав і свобод позбавлених волі у процесі виконання кримінальних покарань, у тому числі й щодо захисту трудових прав засуджених, досліджувались багатьма науковцями. Суттєвий внесок у розроблення цього питання здійснили Є. Бараш, І. Богатирьов, А. Гель, О. Джужа, О. Колб, В. Конопельський, В. Львовичкін, О. Лисодід, А. Степанюк, В. Трубніков, І. Тютюгін, Ю. Шинкарьов та ін. Проте наукові роботи з питань реалізації засудженими права на працю не відбивають усіх тих новацій, які розробляються Міністерством юстиції України. Також ця тема є актуальною і у воєнний час, коли в складних умовах постає питання реалізації трудових прав. Залучення засуджених до трудової діяльності для забезпечення їх ресоціалізації, участь таких осіб в ліквідації наслідків воєнних дій та інших видів робіт в межах трудової повинності.

Метою цього дослідження є визначення проблем у реалізації права на працю в період відбування покарання у виді позбавлення або обмеження волі, а також проведення аналізу законодавчих новацій, які пропонуються до прийняття та впровадження у практику з позиції забезпечення прав людини та спроможності впливу на ресоціалізації таких осіб. Дослідження проведене в межах виконання в 2023 році фундаментальної теми «Дотримання прав людини при виконанні покарань і поведженні із засудженими в Україні», державний реєстраційний номер: 0121U114397.

Виклад основного матеріалу дослідження. Упродовж практично усього існування систем виконання покарань перебування в них засуджених поєднувалося з залученням до різного виду праці. Інколи така діяльність мала характер кари, проте у переважній більшості випадків, праця визнавалася позитивним елементом позбавлення волі. Як справедливо зазначає В.А. Бадира, «у літературі праця як виправний фактор характеризується з точки зору загальної позитивності трудової активності для індивідуального і соціального розвитку особистості» [1, с. 69]. Подібною точки зору дотримується й М.І. Демченко, зазначаючи, що «праця в кримінально-виконавчих установах має розглядатися як ефективний елемент виправного впливу, професійної підготовки і як захід ефективності управління засудженими» [2, с. 41].

Подібна оцінка спроможності праці позитивно впливати на поведінку засуджених є характерними для різних країн, а також підтримуються сучасними науковцями, які стверджують, що, «відносячи працю до засобів виправлення й ресоціалізації засуджених, законодавець виходив з загально визнаної думки про те, що праця є важливим та сильним засобом впливу на особу, її свідомість та спосіб життя» [3, с. 190], а «ставлення до праці визначає соціальну значимість особистості» [4, с. 169].

При цьому з часу прийняття у 2003 році Кримінально-виконавчого кодексу України (далі – КВК України) в контексті праці засуджених найбільш дискусійним та постійним було питання визначення, чим є праця в місцях позбавлення волі – правом чи обов'язком таких осіб? Проте після внесення у вересні 2016 р. змін до КВК України (прийняття законів № 1488-VIII «Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо гуманізації порядку та умов виконання покарань» [5] та № 1492-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення виконання кримінальних покарань та реалізації прав засуджених» [6], в дискусії була поставлена крапка, оскільки на рівні закону тепер передбачалося саме право засуджених на участь у трудовій діяльності. Також оновлені норми дозволили привести національне кримінально-виконавче законодавство у відповідність до прогресивних міжнародних рекомендацій, зокрема, щодо залучення засуджених до праці в період відбування покарання.

Незважаючи на доволі нетривалий проомідок часу, що минув з останніх нововведень, нещодавно було зареєстровано проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо особливостей залучення засуджених до праці та ведення господарської діяльності в пенітенціарній системі)» (реєстр. № 10157 від 17.10.2023р.) [7]. Як зазначається у пояснювальній записці до цього законопроекту, метою його прийняття є зміна підходів до залучення до корисної зайнятості засуджених, як засобу ресоціалізації, зменшення фінансового навантаження на сплату єдиного соціального внеску, фонд оплати праці установ виконання покарань та підприємств Державної кримінально-виконавчої служби України.

Проте наскільки зміст законопроекту відповідає цим цілям і завданням? Проведений аналіз показав, що ряд тверджень у Пояснювальній записці не відповідають дійсності. Так, розробники законопроекту стверджують, що «Згідно з положеннями статті 60 Кримінально-виконавчого кодексу України (далі – КВК України) засуджені до обмеження волі можуть залучатись до оплачуваної праці лише на підставі строкового трудового договору, на відміну від засуджених до позбавлення волі, які залучаються до праці на підставі трудового договору або цивільно-правового договору. Зазначене створює перешкоди для залучення потенційних роботодавців, які під час здійснення господарської діяльності надають перевагу укладанню цивільно-правових договорів» [8].

Насправді, норми ст. 60 КВК України містять трохи інші положення: «1. Засуджені до обмеження волі залучаються до суспільно корисної оплачуваної праці за строковим трудовим договором, як правило, на виробництві виправних центрів, а також на договірній основі на підприємствах, в установах чи організаціях усіх форм власності за умови забезпечення належного нагляду за їхньою поведінкою». Тобто, правило щодо залучення до праці на підставі строкових трудових договорів стосується виключно працевлаштування засуджених на підприємствах виправних центрів. Звідси – не існує нормативного обмеження чи перешкод щодо працевлаштування засуджених до обмеження волі у роботодавців за цивільно-трудовими угодами. Бо такі угоди – це одна із форм реалізації договірної основи, яка передбачена чинним законодавством. Тобто, розробники проекту в обґрунтування доцільності його прийняття наводять інформацію, яка не відповідає дійсності.

Крім того, як свідчить практика вивчення стану дотримання прав засуджених, саме залучення їх до праці на підставі цивільно-трудових угод доволі часто призводить до погіршення умов праці та її оплати. Так, за загальним правилом, за цивільно-правовим договором (угодою) немає роботодавців і працівників. Є виконавець, який зобов'язується виконати певну роботу або надати послугу, і замовник, який приймає роботу й оплачує її. Такі взаємовідносини можуть укладатися між будь-якими юридичними або фізичними особами і регулюються Цивільним кодексом України. На них не поширюється дія трудового законодавства. Предметом договору є **кінцевий результат**, а не процес його досягнення. Обидві сторони – незалежні й рівноправні. Замовник не має піклуватися про умови праці, надавати робоче місце й обладнання, оплачувати лікарняні. Виконавець самостійно організовує роботу і відповідає за її вчасне виконання. Розмір винагороди й термін оплати визначаються угодою сторін, а не законодавством. Зазвичай цивільно-правовий договір укладається для виконання разових, а не систематичних робіт [9].

Тобто, стверджувати, що робота на підставі цивільно-трудового договору (разова робота на результат) спрямована саме на ресоціалізації засудженого, доволі сумнівно та необґрунтовано. Такі договори не забезпечують максимального захисту трудових прав засуджених та, окрім того, негативно впливають на обрахування трудового стажу, пенсійне забезпечення та соціальний захист.

Також, ураховуючи, що засуджені перебувають у повному відданні адміністрації установ виконання покарань і не мають можливості на самостійні дії, зокрема, щодо створення умов для своєї праці (а цивільно-правові договори не передбачають участі третіх осіб із забезпечення робочого місця чи зазначених умов) – сумнівним є об'єктивність укладання таких угод та їх реальне і дійсне виконання.

Не відповідає дійсності й така підстава для прийняття законопроекту, як потреба в залученні засуджених до ліквідації наслідків воєнних дій. Розробники законопроекту посилаються, що «У зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України потребує законодавчого врегулювання питання щодо можливості залучення засуджених до обмеження волі або позбавлення волі на певний строк у період дії воєнного стану та для ліквідації наслідків воєнних дій» [8]. При цьому залишається зовсім незрозумілим, які ж перепони існують для такого підходу нині. КВК України у ст. 7 чітко і конкретно передбачає, що засуджені користуються всіма правами людини та громадянина, передбаченими Конституцією України, за винятком обмежень, визначених цим Кодексом, законами України і встановлених вироком суду. Засуджені мають право на оплачувану працю згідно із законодавством про працю. Законодавство про працю поширюється на засуджених у частині, що стосується умов праці. У статті 60 КВК України встановлено, що праця засуджених до обмеження волі регулюється законодавством про працю, за винятком правил прийняття на роботу, звільнення з роботи, переведення на іншу роботу. Переведення засуджених на іншу роботу, в тому числі в іншу місцевість, може здійснюватися власником підприємства, установи, організації або уповноваженим ним органом за погодженням з адміністрацією виправного центру. Подібні норми містяться й у ст. 118-121 КВК України.

Тобто, умови і порядок реалізації засудженими права на працю (і лише в окремих випадках – обов'язку працювати) відбується у відповідності до трудового й інших актів законодавства, а також за принципами, за якими залучаються до трудової діяльності й інші громадяни.

Постановою Кабінету Міністрів України від 13 липня 2011 р. № 753 було затверджено Порядок залучення працездатних осіб до суспільно корисних робіт в умовах воєнного стану, який передбачає можливість встановлення тимчасової трудової діяльності працездатних осіб в умовах воєнного стану, які провадяться для виконання робіт, що мають оборонний характер, ліквідації надзвичайних ситуацій техногенного, природного та воєнного характеру, що виникли в період воєнного стану, та їх наслідків, задоволення потреб Збройних Сил, інших військових формувань і сил цивільного захисту, забезпечення функціонування національної економіки та системи забезпечення життєдіяльності населення, а також не можуть

бути пов'язані з підприємництвом або іншою діяльністю, спрямованою на одержання прибутку, та до яких належать роботи і послуги, що не потребують, як правило, спеціальної професійної підготовки. Цей порядок не містить обмежень для залучення засуджених до таких робіт. При цьому трудова повинність - короткостроковий трудовий обов'язок у період воєнного стану з метою виконання робіт, що мають оборонний характер, а також ліквідації надзвичайних ситуацій техногенного, природного та воєнного характеру, які виникли в період воєнного стану, та їх наслідків, що не потребує обов'язкової згоди особи, стосовно якої запроваджується такий трудовий обов'язок.

Також внесені зміни до трудового законодавства створюють підґрунтя для аналогічної діяльності роботодавців, до числа яких належать і установи виконання покарань, їх підприємства тощо.

Дискримінаційною є й норма про проведення розрахунку з засудженими за виконану ними роботу. Так, у законопроекті пропонується доповнити КВК України такою нормою: «Стаття 122-1. Умови зарахування коштів засудженим до позбавлення волі

1. Заробітна плата (винагорода), пенсія, державні виплати, інші доходи засудженого до позбавлення волі зараховуються на рахунок установи за місцем відбування покарання засудженого.

2. Після здійснення відрахувань, визначених цим Кодексом, кошти зараховуються на особовий рахунок (розрахунковий рахунок) засудженого».

Згідно ст. 14 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, користування правами та свободами, визнаними в цій Конвенції, має бути забезпечене без дискримінації за будь-якою ознакою - статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, належності до національних меншин, майнового стану, народження, або за іншою ознакою. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» від 06 вересня 2012 року №5207-VI, дискримінація – це ситуація, за якої особа та/або група осіб за їх ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, віку, інвалідності, етнічного та соціального походження, громадянства, сімейного та майнового стану, місця проживання, мовними або іншими ознаками, які були, є та можуть бути дійсними або припущеними (далі - певні ознаки), зазнає обмеження у визнанні, реалізації або користуванні правами і свободами в будь-якій формі, встановленій цим Законом, крім випадків, коли таке обмеження має правомірну, об'єктивно обґрунтовану мету, способи досягнення якої є належними та необхідними.

Законом України «Про оплату праці» передбачено, що заробітна плата - це винагорода, обчислена, як правило, у грошовому виразі, яку за трудовим договором роботодавець виплачує працівникові за виконану ним роботу. Виплата заробітної плати здійснюється за місцем роботи. Суб'єкти організації оплати праці не мають права в односторонньому порядку приймати рішення з питань оплати праці, що погіршують умови, встановлені законодавством, угодами і колективними договорами.

Законопроектом фактично запроваджується ситуація, коли не людина отримує зароблені кошти, а установа, при цьому навіть не встановлені строки, в які в подальшому залишок коштів має бути переданий засудженому. Це все може створити умови для значного погіршення трудових та майнових прав таких осіб. Ініціатори законопроекту жодним чином не пояснили, чому є неефективним чинний нині порядок відрахування із заробітної плати засуджених спеціальних платежів і чому установа повинна отримати право отримання усіх коштів засудженого. І вже точно це не є проявом піклування про ресоціалізацію засудженого, оскільки показує таким особам відсутність піклування про них і можливість безпідставного обмеження прав.

Ініціатори законопроекту вказують, що виникла необхідність у законодавчому врегулюванні можливості залучення засуджених для робіт з благоустрою установи виконання покарань на відповідних умовах. Чинний КВК України і так передбачає можливість залучення засуджених до робіт з благоустрою: «Засуджені можуть залучатися без оплати праці лише до робіт з благоустрою виправних центрів і прилеглих до них територій, а також поліпшення житлово-побутових умов засуджених або до допоміжних робіт із забезпечення виправних центрів продовольством». Проте нині закон передбачає обмеження в часі виконання таких робіт – до 2-х годин на день в порядку черговості, а змінами пропонується збільшити цей термін удвічі – до 4 годин на день.

Практика свідчить, що доволі часто роботи з благоустрою носять характер виконання будівельних та інших робіт, проте вони не оплачуються і договори з засудженими не укладаються. Збільшення часу такого відпрацювання створить умови для збільшення порушень трудових прав засуджених.

Категорично неприйнятною та такою, що суперечить європейським підходам до роботи з засудженими, є пропозиція закріпити на рівні закону підхід, за яким при нарахуванні засудженому заробітної плати

(винагороди) фізична особа – підприємець або юридична особа, для яких засуджені до обмеження волі здійснюють виконання робіт чи надання послуг (за винятком випадків виконання робіт (надання послуг) за договорами цивільно-правового характеру з неприбутковими організаціями), спрямовує виправному центру суму у розмірі 25 відсотків від фактично нарахованої засудженому заробітної плати (винагороди).

Зрозуміло, що існують проблеми в належному забезпеченні органів і установ виконання покарань, які, за визначенням Міністерства юстиції України, нині фінансуються не більше, ніж 40 % від потреби. Однак, покладаючи додаткові обов'язки на роботодавців, ще й під кутом ресоціалізації, – це вкрай хибна та безперспективна практика. Потенційні «інвестори», на залученні яких постійно наголошується Міністерством юстиції України, за умови чесної діяльності навряд чи будуть готові «купувати» за значно більші кошти некваліфіковану, порівно з вільними громадянами, працю засуджених.

Зазначеним законопроектом, поміж іншим, пропонується законодавчо врегулювати питання наповнення спеціального фонду установ виконання покарань для потреб Державної кримінально-виконавчої служби України, у тому числі на грошове забезпечення осіб рядового і начальницького складу, та передбачити, що при нарахуванні засудженому заробітної плати (винагороди) фізична особа - підприємець а бо юридична особа, для яких засуджені до позбавлення волі здійснюють виконання робіт чи надання послуг (за винятком випадків виконання робіт (надання послуг) за договорами цивільно-правового характеру з неприбутковими організаціями), спрямовує виправній колонії суму у розмірі 25 відсотків від фактично нарахованої засудженому заробітної плати (винагороди).

За інформацією посадових осіб Міністерства юстиції України, наразі Україна ставить за мету долучитися до виконання Правил Нельсона Манделі, які забезпечують гуманне та справедливе поводження з в'язнями, та привести законодавчу базу відповідно до них. На цьому було наголошено і на Пенітенціарному Форумі, до якого долучилися держави-члени «Групи друзів Нельсона Манделі» [10]. Так, зазначені Правила (Правило 99 І.) чітко вказують, що «організація і методи роботи в тюремних установах повинні бути максимально наближені до тих, що прийняті за їхніми стінами, щоб ув'язнені привчалися в такий спосіб до умов праці на волі. Проте інтереси ув'язнених та їхню професійну підготовку не слід підпорядковувати міркуванням отримання фінансового прибутку від тюремного виробництва».

Законопроект № 10157 фактично містить положення про зацікавленість в отриманні саме прибутку, більше того, роботодавці будуть вимушені або «купувати» працю засуджених на 25% дорожче, ніж на свободі, або зменшувати виплати засудженим, щоб їх залучення до праці було економічно вигідним.

Виключно про мету прибутку свідчить і норма про можливість витрат на грошове забезпечення осіб рядового і начальницького складу за рахунок коштів, отриманих від «працевикористання засуджених». Тобто, законопроект не відповідає прогресивним європейським рекомендаціям.

Так само абсурдною є спроба внести зміни до Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування», за якими «підприємства, установи та організації, інші юридичні особи, утворені відповідно до законодавства України, незалежно від форм власності, виду діяльності та господарювання, а також фізичні особи – підприємці, що використовують працю засуджених до обмеження волі або позбавлення волі, на умовах строкового трудового договору або цивільно-правового договору, укладеного із засудженим».

По-перше, виокремлення в тексті закону засуджених як певної категорії є свідченням дискримінаційного підходу до них, як уже зазначалося, реалізація такими особами права на працю має відбуватися на загальних для цих засадах, підходах та принципах. По-друге, така норма стосовно осіб, які працюють за трудовими договорами є зайвою, оскільки вже охоплюється чинними нині положеннями цього Закону. По-третє, виникає питання – а чому лише за засуджених повинні сплачувати особи, що укладають цивільно-трудова договори? Чому для усіх інших громадян встановлені правила будуть іншими і за них ніхто ЄСВ не сплачуватиме?

Не містить чинне законодавство та законодавчі ініціативи і вказівок на впровадження ключових підходів в організації праці засуджених, передбачених у Правилах Манделі. Правила Манделі передбачають зовсім інші принципи організації праці в'язнів:

Правило 97. Праця ув'язнених не повинна приносити їм страждань. Ув'язнені не повинні утримуватися в рабстві або підневільному стані. Жоден ув'язнений не зобов'язаний працювати заради особистої або приватної вигоди будь-кого з тюремного персоналу.

Правило 98. Робота, що забезпечується ув'язненим, повинна бути, у міру можливості, такою, щоб підвищувати або давати їм кваліфікацію, яка дає їм змогу зайнятися чесною працею після звільнення. Ув'язнених, здатних отримати з цього користь, особливо малолітніх, слід навчати корисним ремеслам.

Ув'язнені повинні мати можливість виконувати роботу за своїм вибором, якщо це сумісно з правильним вибором ремесла і вимогами адміністрації та дисципліни у відповідній установі.

В Україні ці принципи не відображені ані у практиці, ані в чинному законодавстві. Вибору видів зайнятості для засуджених не передбачено, ухил на навчання і корисну зайнятість не впроваджується.

Правило 99. Організація і методи роботи в тюремних установах повинні бути максимально наближені до тих, що прийняті за їхніми стінами, щоб ув'язнені привчалися в такий спосіб до умов праці на волі. Проте інтереси ув'язнених та їхню професійну підготовку не слід підпорядковувати міркуванням отримання фінансового прибутку від тюремного виробництва.

Чинне законодавство містить посилення, що правила залучення до праці засуджених мають бути подібні до наявних у вільному суспільстві. Проте на практиці на рівні відомчих інструкцій створені передумови для максимального зменшення розміру заробітку через активне впровадження відрядно-преміальної системи оплати праці та максимального зменшення вартості праці засуджених (на це неодноразово зверталася увага Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини).

Для багатьох засуджених час, проведений в місцях позбавлення волі, може виявитись першою в житті можливістю здобуття професійних навичок та заняття регулярною роботою. Основна мета залучення засуджених до праці полягає в підготовці їх до нормального життя після звільнення, а не в тому, щоб вони заробили кошти для установи виконання покарань чи забезпечили роботу підприємств в інтересах інших урядових підрозділів. Поряд із цим, засуджені до позбавлення волі не повинні проводити дні у одноманітному неробстві. Це важливо як для їх власного благополуччя, так і для підтримання правопорядку в колонії, оскільки нічим не завантажені особи скоріше піддаються депресії та зривам у поведінці. Саме на здатності праці позитивно впливати на свідомість і мораль учасників трудових процесів і ґрунтується використання праці в місцях позбавлення волі як одного із засобів виправлення засуджених.

Виховне значення праці полягає в тому, що участь засуджених у трудових процесах сприяє формуванню та становленню особи, дає можливість людині усвідомити свою корисність для суспільства, укріплює свідомість та почуття відповідальності за доручену справу. У праці формується особистість людини, зокрема, такі її якості, як колективізм (здатність працювати в команді), дисциплінованість, повага до себе та інших.

Основні принципи, на яких повинно здійснюватись залучення до праці в місцях позбавлення волі: 1) підпорядкування виробничої діяльності установ виконання покарань реалізації одного з їх основних завдань – виправленню засуджених; 2) обов'язковість праці (у значенні – корисної зайнятості) поряд із виключенням примусової праці; 3) поєднання праці з професійним навчанням; 4) належна оплата праці; 5) створення умов для праці відповідно до прийнятих на свободі; 6) впровадження такої тривалості праці, що не є надмірним, та залишення часу на інші заняття.

Крім виправлення та сприяння ресоціалізації засуджених застосування праці здійснюється також для досягнення економічної, соціальної та оздоровчої мети. Економічна мета праці полягає в тому, що праця засуджених є складовою загальної праці, яка створює матеріальні цінності – засуджені працюють на себе та з рештою і на суспільство, членами якого вони є. Соціальна мета полягає в тому, що за допомогою праці та набуття певної трудової кваліфікації засуджений отримує необхідну підготовку до нормального самостійного життя після звільнення. Оздоровча мета полягає в тому, що праця сприяє підтримці нормального фізичного стану людини, а бездіяльність не тільки фізично її калічить, а й призводить до моральної деградації та психологічного дискомфорту.

Ураховуючи наявність значних промислових площ в установах виконання покарань, доцільним може стати досвід ФРН щодо алгоритму залучення засуджених до праці. У цій країні приватні підприємці мають право розмістити своє виробництво або робити певні замовлення в установі виконання покарань. Для цього вони мають перемогти в конкурсах, що оголосила та чи інша в'язниця. При цьому установа виконання покарань *не отримує з цього жодного прибутку*. Навпаки – підприємства потребують додаткових витрат колонії. Іншими словами, приватний підприємець стає орендарем виробничої площі, куди завозить обладнання та забезпечує роботою засуджених. Щоб зацікавити підприємців, тюрма самостійно сплачує частину комунальних платежів та фактично збитки з метою максимально можливого залучення засуджених до праці. Окрім цього, заробітну плату засудженим платить не підприємець, а в'язниця, і премію засуджених також в'язниця із власних коштів з ініціативи роботодавця.

Висновки. Таким чином, базуючись на викладеному, можна окреслити ключові підходи до праці засуджених, які мають знайти своє відображення в національному законодавстві. Метою залучення засуджених до праці (навіть у разі визнання її обов'язком) є не отримання прибутку, а виключно полегшення

процесу соціальної адаптації засудженого після звільнення. Бо абсолютно вірно вважається, що робота, професійна підготовка і підвищення кваліфікації служать, зокрема, меті допомогти напрацювати, зберегти або розвинути навички до зайняття трудовою діяльністю після звільнення.

Установа виконання покарань має надати засудженому економічно результативну роботу з урахуванням його здібностей, навичок і нахилів, опікуватися, щоб засуджений мав змогу отримати професійну підготовку, підвищення кваліфікації тощо. Якщо працездатний засуджений не може здійснювати економічно результативну роботу або брати участь у інших реабілітаційних заходах, йому надається можливість навчатися.

Саме ці стандарти і мають бути втілені в національному законодавстві.

Список використаних джерел

1. Бадира В. А. Виправлення жінок, засуджених до позбавлення волі, як мета покарання. Дис. канд. юрид. наук. Запоріжжя. 2006. 240 с.
2. Демченко М. І. Шляхи удосконалення моделі сучасної пенітенціарної установи. *Проблеми пенітенціарної теорії і практики*. Київ. 2003. № 8. С. 40-42.
3. Кримінально-виконавче право України. Підручник. За заг. ред. А. Х. Степанюка. Харків. Право. 2005. 256 с.
4. Кримінально-виконавче право України. Підручник. За заг. ред. В. М. Трубникова. Харків. Право. 2001. 384 с.
5. Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо гуманізації порядку та умов виконання покарань. Закон України від 6 вересня 2016 р. № 1488-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1488-19> (дата звернення 5.09.2023)
6. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення виконання кримінальних покарань та реалізації прав засуджених : Закон України від 7 вересня 2016 р. № 1492-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1492-19> (дата звернення 5.09.2023)
7. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо особливостей залучення засуджених до праці та ведення господарської діяльності в пенітенціарній системі) реєстр. № 10157 від 17.10.2023р. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42964> (дата звернення 7.09.2023)
8. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо особливостей залучення засуджених до праці та ведення господарської діяльності в пенітенціарній системі)». URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/2020685> (дата звернення 8.09.2023)
9. Чим відрізняються трудовий і цивільно-правовий договори. URL: <https://profpressa.com/news/chim-vidrizniaiutsia-trudovii-ta-tsilivno-pravovii-dogovori> (дата звернення 10.09.2023)
10. Запровадження «Правил Мандели» сприятиме покращенню умов тримання в'язнів в Україні. URL: <https://minjust.gov.ua/news/ministry/olena-visotska-zaprovadjennya-pravil-mandeli-spriyatime-pokraschennyu-umov-trimannya-vyazniv-v-ukraini> (дата звернення 03.09.2023)

References

1. Badyra, V. A. (2006). *Vypravlennia zhinok, zasudzhenykh do pozbavlennia voli, yak meta pokarannia* [Correction of women sentenced to imprisonment as a goal of punishment]. Dys. kand. yuryd. nauk. Zaporizhzhia [in Ukrainian]
2. Demchenko, M. I. (2003). Shliakhy udoskonalennia modeli suchasnoi penitentsiarnoi ustanovy [Ways to improve the model of a modern penitentiary institution]. *Problemy penitentsiarnoi teorii i praktyky - Problems of penitentiary theory and practice*, 8, 40-42 [in Ukrainian]
3. *Kryminalno-vykonavche pravo Ukrainy* [Criminal and enforcement law of Ukraine]. Pidruchnyk (2003). Za zah. red. A. Kh. Stepaniuka. Kharkiv. Pravo [in Ukrainian]
4. *Kryminalno-vykonavche pravo Ukrainy* [Criminal law of Ukraine]. Pidruchnyk. (2001). Za zah. red. V. M. Trubnykova. Kharkiv. Pravo [in Ukrainian]
5. *Pro vnesennia zmin do Kryminalno-vykonavchoho kodeksu Ukrainy shchodo humanizatsii poriadku ta umov vykonannia pokaran* [On making changes to the Criminal Executive Code of Ukraine regarding the humanization of the order and conditions of execution of punishments]: Zakon Ukrainy vid 6 veresnia 2016 r. № 1488-VIII. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/go/1488-19> [in Ukrainian]

6. *Pro vnesennia zmin do deiakyykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo zabezpechennia vykonannia kryminalnykh pokaran ta realizatsii prav zasudzhennykh* [On amendments to some legislative acts of Ukraine regarding enforcement of criminal penalties and realization of the rights of convicts]: Zakon Ukrainy vid 7 veresnia 2016 r. № 1492-VIII. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/go/1492-19> [in Ukrainian]
7. *Proekt Zakonu pro vnesennia zmin do deiakyykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy (shchodo osoblyvostei zaluchennia zasudzhennykh do pratsi ta vedennia hospodarskoi diialnosti v penitentsiarnii systemi) reiestr. № 10157 vid 17.10.2023 r.* [Draft of the Law on Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine (Regarding Features of Involving Convicts to Work and Business Activities in the Penitentiary System) Reg. No. 10157 dated October 17, 2023]. Retrieved from <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42964> [in Ukrainian]
8. *Poiasniuvalna zapyska do proiektu Zakonu Ukrainy «Pro vnesennia zmin do deiakyykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy (shchodo osoblyvostei zaluchennia zasudzhennykh do pratsi ta vedennia hospodarskoi diialnosti v penitentsiarnii systemi)»* [Explanatory note to the project of the Law of Ukraine «On Amendments to Some Legislative Acts of Ukraine (Regarding Features of Involving Convicts to Work and Business Activities in the Penitentiary System)»]. Retrieved from <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/2020685> [in Ukrainian]
9. *Chym vidrizniaiutsia trudovyi i tsyvilno-pravovyi dohovory* [What are the differences between labor and civil law contracts]. Retrieved from <https://profpress.com/news/chim-vidrizniaiutsia-trudovii-ta-tsyvilno-pravovii-dogovori> [in Ukrainian]
10. *Zaprovdzhennia «Pravyl Mandely» spriyatyme pokrashchenniu umov trymannia viazniv v Ukraini* [The introduction of the «Mandela Rules» will contribute to the improvement of the conditions of detention of prisoners in Ukraine]. Retrieved from <https://minjust.gov.ua/news/ministry/olena-visotska-zaprovdjennya-pravil-mandeli-spriyatime-pokraschennyu-umov-trimannya-vyazniv-v-ukraini> [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції 15.09.2023